

UOT 81.366; 46.21.41

SUAL ƏDATLARININ SİNONİMLİYİ

S.Q.HACIYEVA

Bakı Dövlət Universiteti
surayya.haciyeva@mail.ru

Ədatların təsnifatında sual ədatlarının da öz yeri var. Bəs, yəni, məgər, -mi⁴, ki sözləri sual ədatları olub, cümlədə sual məzmununu qüvvətləndirir. Bu zaman onlar, əsasən, bir-birini əvəz edirlər. Sual ədatlarının bir-birini əvəz edə bilmə xüsusiyyəti cümlənin də məzmunundan asılı ola bilər. Elə cümlələr var ki, onların semantikasi bu əvəzlənməyə imkan vermir. Hətta əvəzlənmə olduqda cümlənin daxili semantik yükündə dəyişiklik baş verir. Bu da göstərir ki, hər sual ədatının da özünün işlənmə məqamları vardır. Lakin elə konstruksiyalar var ki, qeyd edilən sual ədatlarının hamısı əvəzlənə bilər. Bəzi ədatlar, xüsusən tabeli mürəkkəb cümlələrdə komponentləri bir-birinə bağlama funksiyasında çıxış edərək, daha geniş arealda çıxış edir. Bəzi dilçilər bu halı həmin vahidlərin tam diferensiallaşmaması faktı kimi dəyərləndirir.

Açar sözlər: ədat, sinonim, sual ədatı, bağlayıcı, əvəzətmə, köməkçi nitq hissələri, budaq cümlə.

Azərbaycan dilində ədatlar zəngin semantik və qrammatik xüsusiyyətlərə malikdir. Lakin nədənsə uzun müddət dilçiliyimizdə bu köməkçi nitq hissəsi tədqiqatdan kənar qalmış, yalnız 1954-cü ildə M.Hüseynzadənin “Müasir Azərbaycan dili” dərsliyində ondan müstəqil bir nitq hissəsi kimi bəhs olunmuşdur. O vaxta qədər “ədat” terminindən istifadə edilsə də, bu başlıq altında digər köməkçi nitq hissələrindən, yəni bağlayıcı və qoşmalardan danışılmışdır [1,84]. Maraqlıdır ki, bundan sonra da bəzi dilçilər ədatları köməkçi nitq hissəsi deyil, danışan şəxsin hiss-həyəcanını, bu və ya digər məsələyə münasibətini ifadə edən “söz hissəcikləri” hesab etmişlər [2, 61]. Bu fikirlərə baxmayaraq, Azərbaycan dilində ədatlar yaratdıqları məna çalarlarına görə dilimizdə böyük əhəmiyyətə malikdir. Ədatlar yalnız sözlərin və ya cümlələrin mənasını qüvvətləndirməklə kifayətlənməyib, həm də onlara müəyyən məna çaları da verir. “Köməkçi nitq hissələri yalnız sözə deyil, bütünlükdə cümlənin bütün elementlərinə məna cəhətdən ciddi təsir edir [3, 21].

Məlumdur ki, köməkçi nitq hissələrinin hər biri daxili bölgülərə malikdir. Bu bölgülər məna bölgüləri adlansa da, əslində bu fikirlə tam razılaşmaq olmaz. Bu məsələdən bəhs edən Y.Seyidov yazır: “Ancaq bir incə cəhət var. O

da qrammatik mənənin leksik mənə əsasında formalaşması və o əsasında anlaşıqlı olmasıdır. Leksik mənəni olmayan sözləri qruplaşdırmaq üçün leksik-qrammatik mənə meyarı tətbiq etmək olmaz, çünki onların, deyildiyi kimi, leksik mənəni yoxdur. Lakin onlar leksik mənədən xeyli uzaq fərqləndirici qrammatik mənəyə malikdir və onlar qrammatik-sintaktik mövqeyi ilə fərqlənir. Bu sözləri qruplara ayırarkən həm qrammatik mənəni, həm də potensial qrammatik mövqeyi nəzərə almaq lazım gəlir” [4, 31].

Ədatın mənə növlərindən biri sual ədatlarıdır. Digər köməkçi nitq hissələri kimi, sual ədatları da ayrılıqda heç bir leksik mənəyə malik olmayıb, əsasən, cümlələrdə sual məzmununun qüvvətlənməsinə xidmət edir. Qrammatika kitablarında sual cümlələrindən bəhs edərkən onların yaranma yolları kimi sual əvəzlilikləri və sual ədatları göstərilir. Lakin demək lazımdır ki, sadə cümlələrin qeyd edilən tiplərə bölünməsi məqsəd və intonasiyaya görədir; deməli, sual cümləsi məhz müəyyən məqsəd əsasında müvafiq intonasiyaya görə formalaşır. Bu baxımdan, sual əvəzliyi və ya sual ədatının iştirak etdiyi istənilən sual cümlələrində sual intonasiyası, təbii olaraq, aparıcı mövqeyə malikdir, burada sual əvəzliyi və ya sual ədatları yalnız köməkçi vasitələr rolunu oynayır.

Azərbaycan dilində sual ədatları kəmiyyətə azdır: *məgər, yəni, bəs, -mi⁴, ki*. Bunların hamısı sual məzmununu qüvvətləndirsə də, cümlədə işlənmə məqam və xüsusiyyətləri eyni deyil. Əvvəla onu deyək ki, digər tip cümlələrdə olduğu kimi, sual anlayışı məzmun deyil, funksiya xüsusiyyətinə malikdir. Yəni məqsəd semantik fərqlilik, mənə-məzmun spesifikliyi deyil, eyni məzmun daxilində müxtəlif məqsədlər ifadə oluna bilər. Məsələn, “*Murad məktəbə gedir*” cümləsi sözlərin semantikasını və qarşılıqlı əlaqədə konstruksiyanın qazandığı informasiya birdir, lakin müxtəlif məqsədlər üçün işləniləndə onların intonasiyası da bir-birindən fərqli olur. Deməli, sual cümlələrinin formalaşmasında iştirak edən sual ədatları cümləyə heç bir semantik yük vermir. Ədatların mənə bölgüsü məsələsi şərti xarakter daşıyır, onların hansı məzmunu qüvvətləndirməsinə görə müəyyənləşir. Bu isə o deməkdir ki, ədatların təsnifi bilavasitə onların aid olduğu söz və ya cümlənin ifadə etdiyi mənə və ya məqsədlə müəyyənləşir. Elə buna görə də sual əvəzliliklərinin işlənmə spesifikasiyası bilavasitə cümlənin özü ilə bağlıdır və onların bir-birini əvəz edə bilmə qabiliyyətləri də fərqlidir.

Dilimizdə ən çox işlənən sual ədatlarından biri şəkilçiləşmiş *-mi⁴* sözüdür. Bu ədatın işlənmə mövqeyi genişdir; bütün cümlə üzvlərinə qoşula bilər, istənilən nitq hissəsi ilə işlənə bilər, müxtəlif semantik cümlələrdə sual məzmununun qüvvətləndirilməsinə təkan verir. Aşağıdakı nümunələrdə bunu görə bilərik:

1) İsmi və ya feili xəbərlərdə: *Nəriman gəlib çıxdımı?* (Mir Cəlal); *Kolxozün aqronomu İmrandırımı?* (İ.Şıxlı).

2) Mübtədalarda bu ədatın işlənməsi nisbətən məhdud xarakter daşıyır. Buna baxmayaraq, istənilən söz və ya söz birləşməsi ilə ifadə olunan mübtədaların bu ədatla işlənmə faktları vardır. Məsələn: *Mənmi günahkaram, ya zəmanəmi?*; *Gülgəzmi yalan danışdı, ya Cəlalmi, öyrənə bilmədim* (Varis).

3) Vəsitəsiz və vəsitəli tamamlıqlarda: *Ailəsinimi, işinimi tutmalıdır, hələ qərara gələ bilməmişdi* (S.Əhmədov); *Dostundanmı inciyirsən?* (Ə.Azayev).

4) Təyin ilə həmin ədatın işlənməsi məhdud olsa da, müəyyən qədər istifadəyə malikdir. Məsələn: *Dəqiq de, sənə beşmi traktor lazımdır?* (Ə.Azayev).

5) Zərfliyin müxtəlif növlərində: *Rauf axşam gecmi qayıtdı?* (Müşfiq Xan); *Bütün günü zəmidəmi olusan?* (M.İbrahimov); *Yaxşımı istirahət etdiniz?* (İ.Əfəndiyev); *Şəhərə oxumağamı gedirsən?* (M.Hüseyn); *Qızı çoxmu gözlədin?* (C.Əmirov)

Nümunələrdən göründüyü kimi, bu ədatın istifadə dairəsi, doğrudan da, genişdir. Buna baxmayaraq, xəbərə qoşulan forması dilimizdə daha aktivdir. Fikrimizcə, bunun əsas səbəbi xəbərin cümlədə ən aktual üzv olmasıdır. Xəbər aktual üzv olduğundan cümlədə əsas fikir yükünü daşıyan da odur və buna görə də sual cümlələrində sual məzmununun daha güclü ifadə olunması zamanı ədat xüsusən xəbərə artırılır. Lakin cümlədə istənilən üzv aktuallaşdırıla bilər. Aktuallaşdırılan üzv əsasən xəbərin yanında gəlsə də, danışq dilinin təsiri olaraq, həmin üzv cümlənin hər yerində yerləşirilə bilər və aktuallaşdırılmış həmin üzlər də ədatla işlənilə bilər.

Cümlədə hər hansı üzvün aktuallaşdırılması müxtəlif üsullarla həyata keçirilir ki, bunlardan əsas olanı vurğudur. Belə ki, cümlənin harasında gəlməsindən asılı olmayaraq, aktuallaşdırılan üzv məntiqi vurğu qəbul edir. Aktuallaşdırılan üzvün ədatla işlənməsi ondakı məntiqi vurğunu daha da gücləndirir. Bu faktın təsdiqi onda özünü göstərir ki, ədatla hər hansı üzv işlənən cümlədə başqa söz, demək olar ki, aktuallaşa bilmir, daha dəqiq desək, məntiqi vurğu qəbul edə bilmir.

Sözsüz ki, biz bu fikri *-mi⁴* ədatı haqqında söyləyirik, digər sual əvəzlilərinə fərqli hallar müşahidə oluna bilər ki, bu da onların funksional xüsusiyyətləri və cümlədəki mövqeləri ilə bağlıdır. Belə ki, *-mi⁴* ədatı hansı sözə artırılmışdırsa, əsasən, həmin sözdə məzmunu qüvvətləndirməyə xidmət edir. Digər sual ədatları isə cümlənin bütün məzmununa aid olur və elə buna görə də cümlənin istənilən yerində işlənə bilər. Məsələn: *Bu il məhsul bolluğuna nail olacağımı?* (M.İbrahimov); *Bəs sən bu müqəddəs torpaqların üstündə yaşamağa haqqın var?* (Varis); *Yəni bu cinayəti törədənlər cəzasız qalacaqlar?* (C.Əmirov); *Məgər ərinizin şəhərdən çıxdığından sizin xəbəriniz yox idi?* (E.Elatlı).

Birinci cümlədəki ədatdan başqa, digər ədatların yerini dəyişmək mümkündür: *Sənin bəs bu müqəddəs torpaqların üstündə yaşamağa haqqın var?; Bu cinayəti törədənlər yəni cəzasız qalacaqlar?; Ərinizin şəhərdən çıxdığından sizin xəbəriniz yox idi məgər?*

Bu cəhətdən həmin ədatların cümlədə yeri sərbəstdir və bu baxımdan modal sözləri xatırladır. Lakin modal sözlər cümləyə müəyyən çalar verirsə, yəni oradakı fikrə münasibət ifadə edirsə, ədatlar əlavə məzmun vermir, ondakı məzmunu qüvvətləndirir. Digər tərəfdən, sual ədatları ancaq sual cümlələrində işlənilir, müvafiq modal sözlər isə istənilən cümlədə istifadə edilir.

Qeyd edək ki, bəzi ədatlar cümlədə həm də bağlayıcılıq funksiyasını

yerinə yetirir. Bu məsələyə toxunan Ə.Əbdullayev ədatların bağlayıcı kimi istifadə edilməsinin əhəmiyyətindən bəhs edir və göstərir ki, ədatların “elələri də var ki, ədat kimi formalaşsa da, bağlayıcılıq keyfiyyətinə də malik olur: *da, də, -ca da, -cə də, ki, hətta, mi, -mi, -mu, -mü*. Bu o deməkdir ki, həmin sözlərdə tam diferensasiya getməmişdir [5, 179]. Tabeli mürəkkəb cümlə haqqında olan əsərlərdə *-mi⁴, da², belə* ədatlarının tabeli mürəkkəb cümlənin tərəflərini bağladığı qeyd olunur [6]. Onu da demək lazımdır ki, bu tipdən olan tabeli mürəkkəb cümlələrdə birinci gələn budaq cümlənin daxili məzmununda sual məzmunu da vardır, daha doğrusu, onların tarixən elə sual cümlələrində meydana çıxdığı göstərilir.

Sual ədatlarına daxil olan *-mi⁴* şərt və zaman budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin komponentlərini bağlayır. Bu bərdə tədqiqat əsərlərində məlumatlar vardır [7, 421; 8, 373; 9, 361] Maraqlıdır ki, bütünlükdə türkologiyada tabeli mürəkkəb cümlənin ən böyük tədqiqatçılarından olan Ə.Əbdullayevin monoqrafik əsərində [6, 320-337] şərt budaq cümləsinin bu tipindən danışılmadığı halda, müəllifin müştərək yazdığı dərslikdə bu bağlanma vasitəsinə də yer ayırmış və uğurlu nümunələr vermişdir [9, 361]. Bu fikrə aydınlıq gətirmək üçün iki nümunəni müqayisə edək:

- *Tahir söz verdimi, mütləq dediyini edəcəkm(M.Hüseyn)*
- *Evə çatdınmi, mənə xəbər elə.*

Bu iki konstruksiya komponentlərin məna əlaqəsində yaxınlıq vardır; bu yaxınlıq şərt və zaman anlayışlarının birgə çıxış etməsidir. Bu tabeli mürəkkəb cümlələrin budaq cümlələrini cümlə üzvlərinə çevirsək, onları zaman zərfliyi kimi işlətmək olar: *Yağış yağanda ətraf tamam suya qərq olur; Evə çatanda mənə zəng elə*. Lakin bu sadə cümlələrlə onların mürəkkəb cümlə variantlarını müqayisə etdikdə görəcəyik ki, birinci tabeli mürəkkəb cümlədə komponentlər arasında şərt məzmunu üstünlük təşkil edir, daha doğrusu, ondakı budaq cümlənin *Tahir söz versə* şəklində çevrilməsi daha dəqiqdir, yəni budaq cümlədəki ki komponentini *-sa²* şərt şəkilçisi ilə əvəz etmək mümkündür. İkinci nümunədə isə şərt məzmunu çalar xarakterinə malikdir. Cümlənin ümumi məzmununun məntiqindən də görünür ki, burada şərt məzmunu əsas deyil, hətta demək olar ki, bu məqamda *ki* komponentinin əvəzinə *-sa²* şərt şəkilçisini qoymaq düzgün olmaz. Burada məhz ikinci komponentlə zamana görə əlaqələnmə vardır. Ona görə də birinci konstruksiya şərt, ikincisi isə zaman budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlədir.

Sual ədatlarının bir başlıq altında verilməsi onların semantik-funksional cəhətdən yaxın olduğuna işarə edir. Bu isə o deməkdir ki, onlar müəyyən məqamlarda bir-birini əvəz edə bilər. Məsələn: *Rəis onu görəndə məgər nə üçün burada olduğunu soruşmayacaq?*(Ə.Azayev). Bu cümlədəki “*məgər*” sual ədatını çıxarıb, yerinə digərlərini qoymaq mümkündür: *Rəis onu görəndə yəni(bəs) nə üçün burada olduğunu soruşmayacaq?*

Lakin buna hər cümlədə nail olmaq mümkün deyil; belə ki, əksər

hallarda bu ədatların tam əvəz etməsi başqa fikir formalaşdırır. Bu əvəz etməyə mütləq əvəz etmə demək olmaz, yəni bu ədatların hər hansı bir sual cümləsində bir-birinin yerində işlənməsi mütləq sinonimlik yaratmır. Daha dəqiq desək, bu ədatların hər birinin işləndiyi cümlənin semantik yükü eyni olsa da, onların informativliyində fərqlər özünü göstərir. Bu cümlələrin ifadə etdiyi informasiyalar, hətta məqsəd çalarına görə bir-birindən fərqlənir. Məsələn: *Yəni bu gördüklərimizin hamısı xəyaldır?* (V.Sultanlı)

Əslində bu cümlədəki “*yəni*” əvəzliyinin yerinə digər sual əvəzliliklərindən hər hansı birini işlətmək mümkündür: *Məgər (bəs) bu gördüklərimizin hamısı xəyaldır?*

Bu ədatların hər hansı birinin işlədilməsi sualın məzmununda, yaxud məqsədin ifadəsində incə fərqlər yaradır. “*Məgər*” ədatı işlənərkən cümlənin ümumi məzmununda təəccüb qarışıq ritorika vardır, “*bəs*” əvəzliyinin işlədilməsi zamanı isə ritorika ilə yanaşı təkid, yaxud inamsızlıq özünü göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, sual ədarlarının, xüsusən də *bəs* ədatının ritorik səviyyədə, hətta qüvvətləndirici ədatın funksiyasını yerinə yetirir. Məsələn: *Bəs baş əymədiniz?* (S.Vurğun “*Vaqif*”). R.Quliyeva ədatın təsdiq və inkar məzmununu formalaşdırmasından bəhs edərkən digər faktlarla yanaşı, bu nümunəni də vermişdir [10,13]. Düzdür, burada təsdiq məqamının ritorik tərzdə ifadəsi var, lakin demək lazımdır ki, həmin məqamda *bəs* ədatı, bir növ, axı qüvvətləndirici ədatının funksiyasını yerinə yetirir və onun sinonimi kimi çıxış edir: *Axı baş əymədiniz*. Göründüyü kimi, cümlədə hansı ədatın olması intonasiyanı fərqləndirir, lakin hər iki halda iqrari fikrin qüvvətləndirilməsi faktı açıq şəkildə görünür. Bununla yanaşı, onu da demək lazımdır ki, elə həmin mövqenin özündə də ədatların işlədilməsində fərqli məqamlar vardır. Belə ki, *axı* ədatı həm təsdiq, həm inkar məzmunlu cümlələrdə işlədilə bilərsə, *bəs* ədatı, əsas etibarilə inkar cümlələrində özünə yer tuta bilir. Bu isə onu göstərir ki, yalnız eyni təsnifat qrupunda olan ədatlar deyil, habelə ayrı-ayrı təsnifat qruplarında olan ədatlar da biri digərinə sinonimik münasibətdə ola bilər.

Lakin *axı* sözünün sual məzmununun qüvvətləndirilməsində roluna diqqətli olmaq lazımdır; belə ki, bu sözün sual mövqeyində işlədilməsi çox məhduddur, həm də bu məzmun digər məzmunlarla qarışıq şəkildə meydana çıxır. Bəzən dilçilik əsərlərində bu fikirlə bağlı verilən nümunələr özünü doğrultmur. Məsələn: *Axı sənin gətirdiyin otun xeyir-bərəkəti olar?* (İlyas Əfəndiyev) [11, 376]; *Məsmə bacı, Mələk sizin bacınız qızı olanda Əbülfəz də gərək qohumunuz olsun, axı?*[12, 30].

Bu nümunələrdə *axı* sözünün işlədilməsində fərqlilik vardır; birinci cümlədə *axı* sözünün işlədilməsi süni görünür, daha doğrusu, ədəbi dilimiz üçün bu cür deyim tərzini məqbul ola bilməz və deyiləndə qeyri-dəqiqliyi hiss olunur. İkinci cümlədə isə *axı* sözünün işlədilməsində qeyri-dəqiqlik olmasa da, konstruksiyanın xalis sual cümləsi olması mübahisəlidir, daha dəqiq desək, burada ritoriklik özünü göstərir, yəni iqrari fikir burada daha əsasdır. Həmin cümlədə *gərək* arzu ədatının işlədilməsi bu fikri bir daha təsdiq etmiş olur; arzu

ədatının olduğu sadə cümlədə sual məzmunu yarada bilən sözün işlədilməsi inandırıcı görünür, çünki bunların ikisi də məzmunca ayrı-ayrı mövqələrdə duran ədatlardır. Bu halda digər sual ədatlarının işlədilməsi mümkün deyil; yəni sinonim münasibət meydana çıxa bilmir.

Ümumiyyətlə, demək lazımdır ki, sual əvəzlilikləri konkret məzmunla bağlı deyil, lakin sual intonasiyası və sual məzmunu onlarda əsasdır. Bununla yanaşı onlar digər funksiyaları da yerinə yetirə bilirlər. K.Ramazanov “*Biz yol-çuyuq, bəs siz kimsiniz?*” sümləsindən bəhs edərək buradakı bəs sual ədatının bağlayıcılıq funksiyasına toxunaraq yazır: “Şübhəsiz ki, geniş mənada götürdükdə ədatlar bağlayan vasitələr sisteminə daxil edilə bilər. Bu hal isə əks-təsir yaratmamış deyil, yəni bağlayıcının özü də cümlələrin verdiyi informasiyadan, böyük kontekstdən asılı olaraq, öz daxilində ədatlara xas qüvvətləndiricilik meyli gizlədə bilər. *Bəs* elementinin qüvvətləndiricilik meyli arxasında önsıra cümlələrin məzmunlarının daha qabarıq şəkildə qarşılaşdırılması tələbatından doğursa, birləşdiricilik funksiyası bu cümlələrin ümumi quruluş baxımından birgəliyini təmin edir.” [12, 99].

Burada diqqət çəkən məsələlərdən biri ədatların iştirakı ilə formalaşan sual cümlələrində ritorikanın ifadə olunması və ya nə dərəcədə ifadə olunmasıdır. Məlumdur ki, sual cümlələri sual məzmunu və sual intonasiyasının birgə fəaliyyətində meydana çıxır, daha doğrusu, cavab almaq üçün formalaşan cümlə müvafiq intonasiya ilə müşayiət olunur. Sual cümlələrində müəyyən bir məlumatı almaq, öyrənmək əsas məqsəddir. Lakin elə cümlələr də vardır ki, onlar sual intonasiyası ilə deyilir, amma məqsəd nəyisə öyrənmək, yaxud cavab almaq yox, hər hansı fikri sual şəklində, sual intonasiyası ilə iqrar eləməkdir. Lakin bu iqrariliyin ifadə olunduğu cümlə strukturunda da fərqli məqam vardır. Ritorik sual adlandırılan həmin cümlələrdə sual ədatlarının işlənmə imkanları eyni deyil; belə ki, “*bəs*” ədatı bu cür cümlələrin formalaşmasında iştirak etmir. Digər sual ədatlarının bu tip cümlələrdə iştirakı isə məhduddur. Məsələn: *Dayanacaqda onu görəndə təəccübləndi*:

Maraqlıdır ki, müasir Azərbaycan dilində olan ədatlardan bəhs edən yazılarda, demək olar ki, *bəyəm* sözünə rast gəlmirik, halbuki bu söz ədat kimi dilimizdə geniş işləkliyə malikdir. Q.Kazımov bu sözə sual ədatlarının içərisində yer ayırmasa da, sual ədatlarına aid verdiyi nümunələr içərisində məhz bu ədat vasitəsilə formalaşan cümləyə rast gəlirik: *Bəyəm yaşadan da, öldürən də təbiət deyil?* (Elçin) [11, 377]. Göründüyü kimi, *bəyəm* sözü bu nümunədə sual məzmununu qüvvətləndirməyə xidmət edən ədatdır. Bu ədat sual əvəzliyinin digər vahidləri ilə, konkret desək, burada *bəyəm* ədatı *məgər, bəs, -mi⁴, ki, yəni* ədatlarının hər biri ilə asanlıqla əvəzlənə bilər. Bu isə onu göstərir ki, *bəyəm* sözü ədat kimi daha universal xarakterə malik olub, sual məzmununu daxili potensiyasında ehtiva edir. Burada diqqət çəkən məsələlərdən biri ondan ibarətdir ki, digər sual ədatları da *bəyəm* sözü ilə əvəzlənə bildiyi halda, bunu bütün məqamlara aid etmək olmur. Məsələn, *Bəs bu cavan oğlan buraya qayıdıb nə işlə məşğul olacaq?* (İ.Şıxlı) cümləsindəki bəs sual ədatının yerinə

məgər ədatını işlətmək olmaz. Fikrimizcə, bunun əsas səbəbi məgər sözünün yaratdığı məna çalarının məhdudluğudur, digər sual ədatlarında isə semantik çalarlar daha zəngindir.

Bütün bunlar göstərir ki, sual ədatları da digər ədatlar kimi zəngin funksiyalara, hətta sinonimlik funksiyasına da malikdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, 1954, 242 s.
2. Aslanov A. Müasir Azərbaycan dilində ədatlar. //Azərb. SS EA Xəbərləri (ictimai elmlər seriyası), 1959, №4, 55-87
3. Шиганова Г.А. Система лексических и фразеологических предлогов в современном русском языке. Челябинск: Челябинский Гос. Пед. Универ., 2001, 454 с.
4. Seyidov Y.M. Nitq hissələri problemi. Azərbaycan dilində adların morfoloqiya. Bakı: ADU, 1984, 25-31 s.
5. Abdullayev Ə.Z. Azərbaycan dili məsələləri. Bakı: BU, 1992, 331 s.
6. Abdullayev Ə.Z. Müasir Azərbaycan dilində tabeli mürəkkəb cümlələr. Bakı: Maarif, 1974, 417 s.
7. Müasir Azərbaycan dili. III cild, sintaksis. Bakı: Elm, 1981, 443 s.
8. Kazımov Q.Ş. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı: Elm və təhsil, 2010, 500 s.
9. Abdullayev Ə.Z., Seyidov Y.M., Həsənov A.Q. Müasir Azərbaycan dili. IV hissə. Sintaksis. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 424 s.
10. Кулиева Р.И. Частицы в современном азербайджанском языке. Баку: АҚД, 1980
11. Kazımov Q.Ş. Müasir Azərbaycan dili. Morfoloqiya. Bakı: Elm və təhsil, 2010, 400 s.
12. Oğuz qrupu türk dillərinin müqayisəli qrammatikası. II hissə, morfoloqiya. Bakı: Elm, 1986, 134 s.

СИНОНИМИЯ ВОПРОСИТЕЛЬНЫХ ЧАСТИЦ

С.Г.ГАДЖИЕВА

РЕЗЮМЕ

В классификации частиц особое место занимают вопросительные частицы. Такие частицы, как *bəs*, *yəni*, *məgər*, *-mi*, *ki* являются вопросительными и служат для усиления содержания вопросительных предложений. В данном случае они, в основном, взаимозаменяемы. Свойство вопросительных частиц по замене друг друга может зависеть также от содержания предложения. Существуют такие предложения, семантика которых препятствует подобной взаимозаменяемости. Даже если замена все же возможна, то в таком случае меняется внутренняя семантическая нагрузка предложения. Это, в свою очередь, показывает, что каждая частица имеет определенные случаи употребления. Однако есть такие конструкции, в которых все указанные вопросительные частицы взаимозаменяемы. Некоторые частицы, и особенно те, которые выступают в функции соединения компонентов сложноподчиненного предложения, имеют более широкий ареал употребления. Некоторые языковеды расценивают данное явление как факт частичной дифференциации этих единиц.

Ключевые слова: частица, синоним, вопросительная частица, союз, замена, служебные части речи, придаточное предложение.

THE INTERROGATIVE PARTICLES SYNONYMY

S.Q.HAJIYEVA

SUMMARY

Interrogative particles have the special place in classification of particles. Such particles as *bəs*, *yəni*, *məgər*, *-mi*, *ki* are interrogative and serve for strengthening of the maintenance of questions. In this case, they are interchangeable. Property of interrogative particles on replacement each other can depend also on the sentence maintenance. There are such sentences which semantics interferes with similar interchangeability. Even if replacement nevertheless is possible, internal semantic loading of the offer in that case varies. It, in turn, shows that each particle has certain cases of the use. However there are such syntactical constructions in which all specified interrogative particles are interchangeable. Some particles, especially those that act as connection of components of a compound sentence, have wider area of the use. Some linguists regard the given phenomenon as the fact of partial differentiation of these units.

Keywords: a particle, a synonym, an interrogative particle, the conjunction, replacement, auxiliary parts of speech, a subordinate clause.